

Találkozásaim Kriza Jánossal*

Kriza János halhatatlan székely népköltési gyűjteménye, az 1863-ban Kolozsváron megjelent *Vadrózsák* szülővárosomban, Brassóban felsőbb gimnazista koromban került először a kezembe. Fogalmam sincs róla, hogy honnan jutott hozzám cím nélkül néhány ívnyi verses része, s ezért nem is tudtam, hogy a *Vadrózsák* egy töredékével van dolgom, miközben Kriza nevével és jelentőségével az iskolai irodalomtörténeti tankönyvből, bár nagyon röviden, de megismerkedtem.

A csonka ívekből buzgón olvastam a székely népdalokat és balladákat, s annyira tetszetek, hogy első verskísérleteimet ezek hatására kezdtem írni, ám egy évvel idősebb iskolatársammal, a már költőként ismert Derzsi Sándorral való baráti beszélgetéseink hatására örökre lemondtam a versírásról.

Az 1940-es bécsi döntéskor elhagytam Brassót, hogy egy év múlva magyar egyetemre mehessenek, s ezt az egyetem előtti utolsó gimnáziumi évet a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban töltöttem. Mivel a népköltészethez, általában a néprajzhoz való vonzódásom akkor már kétségtelen volt, rendszeresen bejártam a Székely Nemzeti Múzeumba, és Herepei János igazgató úr engedélyével, akiben atyai jóbarátra lettem, s a könyvtárból legelőször a *Vadrózsák*at kértem ki. Ekkor ismertem fel, hogy az említett brassói töredék a *Vadrózsák* egy része volt. Ma is emlékszem: lehangolt, hogy a Múzeum könyvtárában csak az első kötetet olvashattam, mert akkor még nem tudtam, hogy a második kötetet Krizának élete végéig minden próbálkozása ellenére sem sikerült soha megjelentetnie.

Igazi Kriza-találkozásom azonban természetesen Kolozsváron történt.

1941 őszén iratkoztam be a Ferenc József Tudományegyetemre, ahol a hírneves finnugor nyelvész, Mészöly Gedeon professzor úr, a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar az évi dékánja ünnepélyes kézfogással avatott egyetemi polgárrá. Szép volt, kár, hogy ez a hagyomány is feledésbe merült.

A tanév első félévének végén, 1942 januárjában szorgosan készültünk egyebek közt György Lajos professzor úr irodalomtörténeti kollokviumára. Közünk volt az egy évfolyammal idősebb, másodéves Molnár Piroska (nem sokkal későbbi Kuszálíkné), a professzor úr kedvenc tanítványa, kimagaslóan szorgalmas és okos kolléganőnk is, aki jó képességeit később, gazdag pályafutása során a Tankönyvkiadó szerkesztőjeként, a Pedagógiai Továbbképző Intézet tanáraként és a Babeş-Bolyai Tudományegyetem előadótanáraként bőven kamatoztatta – nekem pedig haláláig kedves barátom maradt. A professzor úr párosával fogadta a vizsgázókat, de Piroskával senki sem akart bemenni, mert attól féltek, hogy az ő kiváló szereplése saját felkészültségüket árnyékba borítaná. Én magabiztosan vállaltam a versenyt, de vereségemet nem ő okozta.

A professzor úrtól ugyanis azt az igényes tételt kaptam, hogy hasonlítsam össze a középkori meg a reneszánsz értelmiséget. Én bátoritanul nem merem megmondani neki, hogy mivel elsőéves vagyok, és múlt évi, középkori irodalmi előadásait nem hallgattam, az összehasonlításra nem lehetek felkészülve. Molnár Piroska tündökölt. A professzor úr másik, az anekdotát tárgyaló előadásairól jobban számot tudtam adni, így az első jegy az indexemben sem *kítűnő*, sem *jeles*, mindössze egy gyengécske *jó* volt: az egyetlen *jó* egész egyetemi pályafutásom során, ugyanis minden más vizsgám és kollokviumom *kítűnőre* sikerült.

* Elhangzott 2002. július 10-én Kolozsváron az Unitárius Püspökségen, a *Vadrózsák* új kiadásának bemutatása alkalmával. Bevezetőt mondott Szabó Árpád unitárius püspök, Kriza János életművét méltatta Kovács Sándor teológiai tanár, a *Vadrózsák*ból népballadákat adott elő Boér Ferenc színművész.

A tanév végén, a második félévi vizsgán úgy kivágtam a rezet, hogy a professzor úr bizalmába, élete végéig atyai barátságába és pártfogásába fogadott, és kérésemre megígérte, hogy megbeszélünk egy nekem illő tudományos témát. Csak annyit kértem, hogy művel néprajzosnak készülök, a témának legyen népköltészeti vonatkozása is.

A következő napokban, az 1693-ban alapított régi és nagy hírű, de néhány év múlva, 1944 után a román kommunista rendszer által megszüntetett Lyceum Könyvtár igazgatói irodájában fogadott. Elővett egy hosszúka fadobozt, amelyben százával sorakoztak azok a kartoncédulák, amelyek az általa kutatásra szükségesnek és érdemesnek ítélt szerzők nevét és a témák címét tartalmazták. A cédulákat lassan pörgetni kezdte, kissé meg-megállt és gondolkodott, majd egy cédulánál végképp megállapodott: Kriza János. Indoklásul elmondta, hogy korántsem foglalkoztak vele annyit, mint amennyit életműve megérdemelt volna. Ekkortól fogva tudományos munkám a Kriza-kutatással mind a mai napig összefonódott.

Tanácsára elég nehéz feladattal: a bibliográfia összeállításával kezdtem, vagyis a folyóiratok és hírlapok tengerében kezdettől fogva milyen tanulmányok és cikkek jelentek meg Krizáról, és mi jelent meg Krizától. Egy tudományos feladat kezdetén ugyanis minden közzétett adatot ismerni kell, mert csak így lehet felmérni az eredményeket és a további tennivalókat.

Következett a nyomtatásban meg nem jelent Kriza-kéziratok felkutatása; ez túlnyomórészt a levelezését jelentette. Leveleinek zömét a kolozsvári Unitárius Kollégium őrizte, müként azokat Kriza halála után első életrajzírója, Jakab Elek összegyűjtötte. A Kollégium idős könyvtárosában, Márkos Albert tanár úrban (maga is tanulmány- és tankönyvíró) készséges segítő-társat és barátot találtam. A tudós Kelemen Lajostól, aki az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltára mellett az unitárius egyházi irattárat is gazdolta, gyakori beszélgetéseink során a Kriza-kutatáson kívül is sok hasznos tudományos tapasztalatot nyertem.

A bibliográfiával párhuzamosan nagy levelezésbe fogtam: az unitárius egyházközségeknél és magánosoknál egyaránt érdeklődtem Kriza levelei, általában kéziratai után. Néhány kiadatlan versen kívül több száz levelet sikerült összegyűjtenem; valamennyit gondosan lemásoltam és az eredetieket tulajdonosaiknak visszajuttattam. Kolozsvári levéltári kutatásaimon kívül sokat dolgoztam Budapesten a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában, ahol Horváth János professzor úrnak, a hírneves irodalomtörténésznek, a Kézirattár igazgatójának nyomban feltűnt, hogy az élemedettebb tudósok között vajon mit keres egy egyetemista gyerek? Kérdőre vont, de az előrelátó György Lajos ajánlólevele lehetővé tette számomra a levéltári kutatások folytatását és befejezését.

Nyilvános szerepléseim a Krizát ismertető előadásaimmal kezdődtek. Kolozsvárt és több vidéki várost nem számítva, a szülőfaluban, Nagyaján különböző évfordulós ünnepségek alkalmával öt ízben tartottam ünnepi megemlékezést. E szerepléseim révén ismét egy atyai jóbarátra leltem Kovács Lajos unitárius püspök úr személyében.

Szövebeli előadásaimnál maradandóbbak nyomtatásban megjelent tanulmányaim, szám szerint mintegy húsz. Közülük most csak azokra hivatkozom, amelyeket fontosabbnak vagy érdekesebbnek vélek: *Ismeretlen Kriza-életrajzok* (1943); *Nyolcvan éves a Vadrózsák* (1943); *Kriza János, a Vadrózsák szerkesztője* (1955); *Kriza János adatgyűjtése Darwin részére* (1959); *Kriza János anyagi küzdelmei a Vadrózsákért* (1963); *A száz éves „Vad rózsapör” és mai tanulságai* (1964); *Lőrinczi Elek árkosi népmese-gyűjtése* (1967); *Erdélyi arisztokraták a székely népballadák ellen* (1970); *Marosi Gergely székelykeresztúri népmese-gyűjtése a Vadrózsák számára* (1974); *Kriza János székely balladagyűjtése* (1976); *A Vadrózsák balladáinak szöveg-hűsége* (1987); *Arany János és Kriza János a népmese-gyűjtés módszeréről* (1995).

„Krizajánosos” törekvéseimből természetesen az önálló kötetek sem hiányozhattak. Az első ezek közt 1957-ben *Az apám lakodalma* című meseválogatás volt, Krizának és gyűjtőtársainak huszonhárom válogatott meséjével, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel a Tanulók Könyvtára című sorozatban. Ugyanezt a címet kapta az a román kötet is (*Nunta tătine-meu*, 1962), amely Ion Crișan fordításában huszonnégy székely népmesét tartalmazott, köztük tizennégyet Kriza gyűjteményeiből.

1965-ben jelent meg a *Kriza János* című monográfia három szerző munkájával: Antal Árpádnak *Kriza János költészete*, Faragó Józsefnek *Kriza János és a Vadrózsák*, Szabó T. Attilának *Kriza János és a Vadrózsák a nyelvjáráskutatásunkban* című tanulmányával, a kötet végén – első ízben – *Kriza János költeményeinek, műfordításainak és irodalmi tárgyú cikkeinek jegyzéke* Antal Árpádtól, valamint *Kriza János népköltészeti és nyelvészeti munkáinak bibliográfiája* Faragó Józseftől.

A monográfia második, átdolgozott kiadása 1971-ben hagyta el a nyomdát.

1975-ben került sor egy fontos adósság törlesztésére: a *Vadrózsák* általam gondozott új kiadására. Ez a kiadás, mai népköltészeti szemléletünknek megfelelően, a gyűjtemény teljes népköltészeti anyagát tartalmazta, kihagyva belőle az *Ismeretlen szerzőktől*, valamint az *Íróktól* című két verses fejezetet, hiszen már címük elárulja, hogy nem népköltészeti, hanem irodalmi jellegűek. Kimaradt továbbá a kötet végéről a *Néhány szó a székely nyelvjárásokról* című Kriza-tanulmány, mert nyelvészeti jellegén túl, másfél évszázaddal megírása után, már inkább csak történeti értéket képvisel. Mindezekhez a szakemberek az 1863-as kiadás bármelyik példányában hozzáférhetnek.

Magában a népköltési anyagban arra törekedtem, hogy a nem nyelvész olvasók számára, a nehéz és tájanként többféle nyelvjárási szöveg helyesírását egyszerűsítsem és modernizáljam, hogy olvashatóbbá, olvasmányosabbá tegyem – természetesen a székely nyelvjárások sajátosságainak megőrzésével. Ezt végrehajtani figyelmes, úgyszólván a *Vadrózsák* minden szavát érintő hosszadalmas és nehéz feladat volt.

Most pedig, 2002 elején ismét megjelent a gyűjtemény második, bővített kiadás jelöléssel. Az olvasót méltán meglepheti, hogy egy 1863-ban lezárt művet minként lehet bővíteni. Ez a bővítés azonban nem az 1863-as kiadásra, hanem az én 1975-ös első kiadásomra vonatkozik, ugyanis akkor a kommunista cenzúra számos hazafias és vallásos népdalt, még népmesét is kitiltott a gyűjteményből. Ezeket most mind helyükre illesztettem, hogy egy népköltészetileg hiánytalan, teljes kiadást adhassak az érdeklődők kezébe, hiszen ezzel nemcsak Krizának, hanem magunknak is tartozunk. Remélni merem, hogy bevezető tanulmányom is, vázolva a *Vadrózsák* történetét és jelentőségét, megnyeri az olvasók tetszését.

Hatvan éven át, 1942-től napjainkig ez volt rövidre fogva a Kriza Jánossal való találkozásaim története. A magyar irodalomban kétségtelenül én foglalkoztam a legtöbbet vele, de vajon sokat-e vagy keveset? Erre a kérdésre nem könnyű válaszolni. Az általam összegyűjtött több száz Kriza-levél még mindig kiadatlan, tanulmányaim pedig úgy el vannak temetve a folyóiratok mélyén, hogy némelyikük talán új kiadást érdemelne. Hadd valljam be, hogy egy-két új tanulmányom is töröm a fejem. Ettől függetlenül azonban a Kriza-kutatást sohasem lehet befejezni, mert minden szakember, aki Kriza életművét tanulmányozza, olyan újabb kérdéseket és összefüggéseket fedez fel, amelyeket érdemes megvizsgálni, felszínre hozni és értékelni. Így tehát indokolt az a jókívánságom, hogy bárha olyan újabb Kriza-kutatók szólalnának meg, akik munkámat tovább folytatják és eredményeit megsokszorozzák.

Faragó József

Bálint Zsigmond fényképei¹

A minap hallottam egy kifejezést. Egy hazai fotós, aki évtizedek óta a néphagyományoknak és a népi örökségnek a fotóművészet eszközeivel történő dokumentálásán, azoknak a képformálás teljes eszköztárával történő képi kimunkálásán dolgozik, mondotta magáról, hogy ő *ethnofotográfus*. Ez az ember talán nem tudta, hogy rajta kívül még más fotóművész is létezik, aki a hagyománymentésnek ezt az útját járja.

A marosvásárhelyi Bálint Zsigmond fényképeinek segítségével Erdély és a Székelyföld azon vidékeit, ellegzetes tájait járhatjuk be, mint például a Nyáradmentét, a Kis-Küküllő felső völgyét, a Sövidéket, a marosszéki Mezőség falvait vagy a gazdag szokáskultúrájú Gyergyót, amelyek eddig elkerülték a szokáskutatók figyelmét. Vannak köztük olyanok, amelyek az egész magyar nyelvterületről ismertek, mint a betlehemezés, a húsvéti locsolkodás, a pünkösdi királyné választás vagy egyes farsangi, fonóbeli játékok. Mások ritkábbak, sajátosabbak, szorosabban kötődnek egy-egy vidékhez, mint pl. a szilveszteri tüzeskerék engedés, az újévi aranycsitkó vivés, a farsangi maszok alakoskodó játékok helyi változatai, avagy a húsvéti határkerülés és fenyőágazás, valamint a pünkösdi virágözás.

¹ Elhangzott 1995. március 2-én Debrecenben, a Kólcsey Művelődési Központban rendezett kiállítás megnyitóján. (Szerk.)

Gazdasszony (Farnas, 1998.)

Ragaszkodó (Máréfalva, 2000.)

Eseményre várva (Szék, 1984.)

Mai modern világunkban, s nem is biztos, hogy mindig ok nélkül, fel-felvetődik a kérdés, vajon nem elüzlött-e, nem fölösleges-e az ilyen jellegű tevékenység? A hagyományok mentése nem áll-e szemben az európaisággal?

A válasz pedig az, hogy nem! A magyar néprajztudomány mindmáig egyik óriása, klasszikusa, Györffy István éppen a népszokásokról írván fogalmazta meg a következő gondolatot: „Minden falu egy-egy kis zárt társadalom, melyet ősi, íratlan törvények, a szokások és előítéletek kormányoznak és tartanak egységben. Ez a zárt falusi népi közösség, mintha valami nagyranőtt család volna, amelyen belül mindenkinek joga van a másik életét ellenőrizni; de mindenki fellebbezés nélkül el is fogadja a közösség ítéletét, melyet az a helyi szokás és illem íratlan törvényei alapján hoz ... a népi közösségnek a hagyomány és szokás azt jelenti, mint a nemzetnek az alkotmány és törvény. Ahol megszűnik a magyar állam alkotmánya és törvénye, a nemzetet ... a hagyományörző réteg, a nép menti át.”

Különösen fontos szerepe van a néphagyományoknak a határon túli magyar közösségekben, ugyanis ott a hagyományos magyar népi műveltség fennmaradásának szinte egyetlen biztosítéka. Csak addig marad meg magyarnak, példánk esetében az erdélyi magyarság, „amíg másként dalol, táncol, mozog, más a hite, más a szokása, másforma házat épít, másféleképpen ruházkodik, másként gazdálkodik, táplálkozik”, mint az a nép, amelynek az állami keretei között él.

E gondolatok jegyében Bálint Zsigmond tevékenysége a természetesnek vett magas esztétikai színvonal mellett etikailag is és bizony még politikailag is felértékelődik. A marosvásárhelyi születésű, „végtelenül szerény, de csendességében határozott és konok kitartású mérnökember”, ahogyan őt az alkotótárs, Barabás László jellemezte, amellett, hogy nemzetközi rangra emelte a fotóművészetet szűkebb hazájában, az általa vezetett fotoklubot ma már „Marosvásárhelyi Iskola” néven emlegetik, értékmentő munkájával nemcsak múltba vesző szokásokat örökített meg, hanem tevőlegesen hozzájárult a szokások továbbéléséhez, s ezzel közvetve az erdélyi magyarság fennmaradásához.

Bálint Zsigmond fotóin az értékeket, a szokásokat, amint természetes, emberek hordozzák. Magyar nyelven beszélő magyarok - székelyek -, akiknek ősidők óta hazájuk az a táj, ahol élnek. Akiknek, legyenek bár leányok, legények, asszonyok vagy férfiak, fiatalok és öregek, viseljenek maszkot vagy nem, a tekintete hordozza a megélhetésért vívott küzdelem keménységét, s ezzel együtt a lelki gazdagságot, a közösség által hagyományosan előírt viselkedési módok felmagasztosultságát, s kirobbanó játékos örömét, mindazt, amit ők tudnak, s csakis ők tudnak adni minden magyarnak s a világnak. Mert bár Györffy István szavaival élve, amelyek manapság időszerűbbek mint valaha, a nemzetközi műveltség tesz bennünket európaivá, de a néphagyomány tart meg bennünket magyarnak. „Ha azonban csak az európaiságra törekszünk, lehetünk nagyműveltségű népek, de minél hamarabb megszűnünk magyarok lenni. ... Ma a nyugateurópai szabású iskola- és könyvműveltség fénykorát éljük ... valami alacsonyrendűség érzése vett erőt rajtunk. Nem becsüljük azt, ami a miénk. Kapva-kapunk mindenben, ami idegen, ami »európai«. Pedig Európa nem arra kíváncsi, hogy átvettünk-e mindent, amit az európai művelődés nyújthat, hanem arra, hogy a magunkéból művel gyarapíthatjuk az európai művelődést.”

Európaiság és magyarság, műveltség és hagyomány egymást feltételező fogalmak. Fgy-másrautaltságukat a népművészet vonatkozásában éppen Páskándi Géza fogalmazta meg a következőképpen: „A gépi civilizáció egyébként hasznos rengetegében, az elidegenítő hatásoktól tűzdelt létben – a népművészet természetközeli, humánus meleget áraszt ... a természettel való szövetség megnyerhetőségét hirdette – épp a holdjárás és atom korában – a maga örökös, bensőséges csodáival képes oldani a gyakori emberi szorongást. Tehát a modernségnek nemhogy ellentétévé, de sokkal inkább részévé, egyik fontos alapanyagává vagy éppen szinonim értékévé válhat”.

Bálint Zsigmond művei, felvételei, művészi fotói láttán Györffy és Páskándi gondolatai bizonyossággá válnak bennünk. A fotók ereje megmarad és egyre inkább átérzzük tevékenységének nagyszerűségét. Kívánjuk, hogy még nagyon sokáig folytathassa értékmentő és érték-megőrző tevékenységét számunkra, a magyarok számára és Európa gazdagítására.

Selmeczi László